

2.

WALDMANN ÁRON ÁDÁM (1821-1908)

1856. március 28. – 29.

*Megemlékezem éjjel az én énekeimről;
szívemben elgondolkodom és azt kutatja lelkem:**

* Zsolt 77,7

Ádám kiejtette kezéből az egyoldalas naplót és gondolatait hallgatva magába roskadt:

- Micsoda nagyképmű ember is voltam én, hogy lenéztem az én atyámat, amiért csak annyira vitte az életben, amennyire! Pedig tudott a kincsről, ha akarta volna, egész életét arra tehetné volna fel, hogy előkotorja azt a földből, és aztán palotát építsen magának és családjának. De mindezt miattam, az én valamilyen titkos küldetésem miatt nem tette. Atyám a nagyatyám ki nem mondott akaratát is teljesítette, úgy szerette őt és engem! Ezért volt hát, hogy nagyatyámhoz küldött, amikor a vadorzásnál lefogták, és engem menekülni hagyott. Azt akarta, hogy találkozzak nagyatyámmal, és hogy ő bízna rám a titkot! Érték mindent! Ezért írta utánam Naszódra nagyatyám halálhírért adó levelében, hogy legyek szófogadó unokája az elhaltak... Én pedig magára hagytam örökös katonai szolgálattal tizenkét hosszú évre....

Ádám elálmosodott, lefeküdt atyja ágyára és kavargó álomba zuhant:

- 821-ben, amikor megszülettem, állítólag azt mondta Wolf bácsinak, hogy íme, itt van az új kis megjelölt zsidó. Később értettem meg, hogy a vörös foltra utalt a nyakamon, és öröme azért volt teljes, mert testvérei és testvéreim egyike sem örökölte ezt az állítólagos családi jelet.

Nagyon szegények voltunk. Atyám éjjel nappal dolgozott, jóanyám, akire nagyon halványan emlékszem, amikor otthon végzett, másoknál vállalt mosást és házimunkát. Kettejük csekély keresete épp arra volt elegendő, hogy éhen ne haljunk, és mezítelenségünket elrejtjük valami ruha alá.

Mi gyerekek ezt soha nem vettük észre. Naphosszat hancúroztunk, kergettük egymást és mindig sértve éreztük magunkat, amikor atyám fáradt tekintetét láttunk a sötét szobából kitekinteni, csitítgatva minket.

Ahogy emlékszem, állandóan vándoroltunk. Atyámtól tudom, hogy mire hatéves koromban letelepedtünk Igaron, vagy tíz helyen laktunk, és valamikor ekkor halhatott meg francia nagyanyám Tállyán. Soha nem tudtam meg, miért hívták őt franciának, nagyatyám nem szívesen beszélt nekem erről a dolgokról. Valamilyen okból került az is, hogy az ő anyjáról megtudjak bármit is. Mindig arra gondoltam gyermekként, hogy nagyapa anyja egy gazdagabb családból származott, ezért volt ez a titkolódzás. Állítólag (mintha Jankának hívták volna) még apró koromban játszadozott velem és magas kort élt meg.

Az igari első időszakból arra emlékszem, hogy az a sok szegény ember naphosszat üldögélt a házunk előtt, mert atyám érkezésükkor elvállalta, hogy egy-egy rend ruhát megjavít saját költségén valamennyi helybeli zsidónak. Anyám, szegény sokat sírt emiatt, mert csak néhányan voltak olyan jóérzésűek, hogy mégis adtak valamicske pénzt vagy terményt.

Tízéves koromban kolerában meghalt Édesanyám és nővéreim. Csak én és Hersko maradtunk atyámnak. Nagyatyám ekkor átköltözött hozzánk egy rövid időre, és mi ennek igencsak örültünk, mert esténként sokat mesélt nekünk az Ígélet Földjéről és arról, hogy egyszer a világ összes zsidója, a legszegényebbek is, összegyűlnek majd Jeruzsálemben és újra felépítik a Templomot.

Atyám, mint sok másik özvegyember a következő évben elvette mostohaanyját, aki már egy benne volt a korban. Annak ellenére ment hozzá atyámhoz, hogy mi voltunk a legszegényebbek Igaron.

Bár ne tette volna. Mostohám amellet, hogy gyermekeket szült neki, állandóan üldözte őt elégedetlenségével, nagyravágyásával, türelmetlenségével. Atyám sokszor hozzánk menekült egy kis csendességért. Mostohám minket Herskoval ridegen tartott. Otthon hetente egyszer fürödhattünk, és csak egyszer kaptunk naponta enni, ez az oka, hogy bar micvóm után nem csókoltam meg mostohám kezét, amiért atyám megdorgált.

Következő évben, mikor nagyatyámhoz kellett elmennem (mivel az véletlenségből eret vágott magán és ápolásra szorult), az úton elhatároztam, hogy amint erre lehetőség támad, elmenekülök a szegénység és mostohám elől, beállok katonának, de jó messzire megyek, hogy véletlenül se tudjak gyengeségből hazamenni hozzájuk. Herskot már úgys felküldték Wolf bácsihoz egy évvel azelőtt.

Csodálatos két hónapot töltöttem nagyatyám mellett, őt ápolva 835-ben. Egyszer, amikor elaludt az öreg, a párnáját igazgatva találtam egy tizenegy évvel azelőtt írott levelet, amelyben deákul írtak valamit egy törökről és annak haláláról, egy Vértes nevű falu mellett. Másnap reggel láttam, hogy nagyatyám zavartan dugdosta vissza a párnája alá az alóla kikandikáló írást, így nem mertem megkérdezni, mi dolga van neki ezekkel az ügyekkel. Bárcsak megkérdeztem volna.

Mikor aztán nagyatyám körülmétélesekét vállalt, tudtam, mehetek haza, a nagybeteg felépült. Mikor hazaértem, nagy riadalom fogadott. Híre ment, hogy összeírják a zsidókat azért, hogy aztán külföldre hajtsák őket, mint a barmokat, ahogyan oly sokszor történt már korábban is. Végül nem történt semmi, csak az, hogy szegény reszkető atyám kétszer annyi jövedelmet vallott be, mint amennyink volt. Volt is otthon érte veszekedés egy álló hónapig.

Megszületett a húgom, és mivel mostohám nem tudta elviselni, hogy csak a szomszédok tarthatnak cselédet, addig nyúzta atyámat, míg az napszámba felvett egy férfi szolgát. Mivel a szolga inkább csak vitte a pénzt, mint hozta volna, és szemem láttára dézsmálta meg a kamrát nap mint nap, szóltam atyámnak, hogy ennek nem lesz jó vége. Mostohám, aki szemmel láthatóan illette magát a férfi előtt, nyilvánosan séggyenített meg azzal, hogy rám fogta, hogy a kamrát én fosztottam ki. Engem ez már nem érdekelt,

de annyit sikerült elérni, hogy a kamraajtó ettől kezdve zárva maradt, kulcsát atyám őrizte zsinegen, a nyakán. Hiába kerestem igazamat, mint Jób, senki nem hallgatott meg.

Mikor a következő évben, 836-ban újra jöttek az összeírók, atyám már valóságos számokat diktált be, ezek szerint kétharmadával csökkent a bevétele. Hiába könyörögtem neki, hogy bocsássák el a szolgálót, majd én ellátom az ő feladatait is, a szolgáló még mindig maradt egy fél évig. Ekkor beköltözött Igarra egy másik szabó, aki jobb minőségű posztóval és cérnával, valamint két segéddel, gyorsabban és szebben foltzott és varrt, mint atyám.

Atyám szabászata összeomlott. Bevétele nem volt és olyan nagy ínség tört rá, hogy kénytelenek voltunk időnként egy másik nagybácsinál vagy testvérnél kegyelemkenyéren élni. A megaláztatást fokozta az is, hogy mostohám szegény atyámat okolta szerencsétlen állapotunkért. Egyszer, amikor kettesben maradtunk 838 tavaszán, és hasonlóképp bántotta atyámat, szégyen ide vagy oda, de úgy vágtam arcon, hogy percekben belül hatalmas kék folt növekedett rá. Megmondtam neki, hogy ha még egyszer bántja az atyámat, kitekerem a nyakát akkor is, ha ezzel a törvény kezére játszom magamat.

Ennek az évnek az őszén Wolf bácsi közölte atyámmal, hogy nem tudnak többet segíteni, és kért, hogy menjünk vissza Igarra. Így is lett. Otthon szomorú állapotok fogadtak, házunk leomlott, üzletünk nem volt. Jóatyám a zsinagógába ment imádkozni, majd ezután következett, amitől mindenki tartott: koldulni kezdett. Faluról falura járt, jajgatással kereste a kenyérét.

Nem is szeretek ezekre az időkre visszagondolni. Az én legfontosabb feladatom az volt, hogy tüzelőt kellett lopnom a környező erdőkből. Örömet és izgalmat csak az okozott, amikor atyámmal vadászásra indultunk, és kezdetleges fegyvereinkkel húshoz juttattuk a családot.

Ez így ment vagy egy évig, aztán egy nyári napon éppen egy szarvast ejtettünk el Poroszló mellett, amikor ránk törtek a törvény emberei. Atyámat lefogták, és ismeretlen helyre hurcolták, én pedig atyám kérésére előbb haza, majd egy fél év múlva pedig nagyatyámhoz menekültem, mivel attól tartottam, hogy a mostohám a pofon miatt valahogy a törvény kezére ad, mivel ezzel fenyegetett atyám távollétében.

Mikor nagyatyámhoz indulni készültem, épp azzal jött egy gyerek, hogy az öreg halálán van, és siesssek, egyben átadott egy levelet, amelyet Hersko írt Miskolcra, miszerint ő beállt katonának önként, megelégetve sanyarú sorsunkat.

842 márciusa végén érkeztem gyalog Tállyára. Útközben, Füreden, találkoztam egy oláh katonatoborzó egységgel, akik elmondták, hogy határőrzésre keresnek önkénteseket, és azért jöttek el ilyen messzire a toborzó kerülettől, mert ott nem találtak elegendő hadra fogható férfit. Kértem tőlük egy útipasszust és leiratot, és megígértem, hogy amint dolgommal végzek itt, beállok határőrnek. Nagyatyámat ezzel a hírrel fogadtam, azt hittem örülni fog neki.

Nagyatyám rémült arcát látva elgondolkodtam, vajon tényleg akarok-e katonának menni, de amikor mostohámról kezdett kérdegetni az öreg, nyomban elmúltak kétségeim. Hiába volt minden lebeszélés, hajthatatlan maradtam. Ekkor kezdett bele nagyatyám egy hihetetlen történetbe, amely oly mesészerű volt, hogy főbb

vonalaít kivéve nem is próbáltam követni, és egyre csak azon gondolkodtam, hogy hogyan juthatok el már végre Naszódra, hogy ott rendes ruhába öltözve, megbecsülve szolgálhassam a hazámat, hátha az visszaad majd valamit szolgálataimért.

Megnyugtattam nagyapámat, hogy elmegyek majd egyszer Vértesre és gyorsan lefektettem, mert lázában össze vissza beszélt valami Eisenstadt nevű férfiről. Április elején indultam hát neki a nagy útnak.

Néhány napot vesztettem azzal, hogy Egerben megpróbáltam atyámról valamit megtudni, de többször is elzavartak. Mivel haza nem akartam menni, útra keltem, hogy próbára tegyem a szerencsémét.

Hajnalodott. Adám felriadt, mert kiolthatatlanul beleivódott az elméjébe a katonaságnál a hajnali ébresztő. Mivel látta, hogy körülötte mindenki alszik, visszahajtotta a fejét és tovább álmodott.

842 április 25-én Naszódon a sorozótiszt igencsak furcsán méregette a passzust, amit bemutattam neki. Akkor még nem tudtam, hogy a passzust kiadó illetőt egy hete fogták le annak a gyanújával, hogy toborzások alkalmával a sorozottaktól pénzt kért a besorozás fejében és a tiltott toborzás legkegyetlenebb módját űzte: a katonafogást.

A hivatalban büszkén hirdette magát a sereg: a Zweites Walachen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 17 toborzása folyik éppen. Alacsony termetemet megvizsgálták, majd a sorozóasztal mellett álló dobogóra állítottak fel, és azon mérték le. A kegyes család eredményeként lettem olyan magas, amivel be lehet sorozni, egyébként el kellett volna küldeniük. Az orvos azt is mormogta, hogy ágyúttölteléknek így is jó lesz ez a zsidó... Fogaimat is megvizsgálták, ezek épek voltak. Atadtak nekem két papírba szerelt töltényt, és mondták, hogy a metszőfogaimmal harapjam szét őket. Mivel sikerült elharapnom, a jelenlévő tiszt azonnal felavatott, és beöltöztetett az ezred ruhájába. Micsoda nagy embernek éreztem magamat! Bárcsak atyám és nagyatyám láthatna!

A Radnai Havasokhoz vezényeltek. Szóra sem érdemes az a sok apró kínzás, amit az idősebb katonák találtak ki az újoncok bosszantására. Úgy próbáltam javítani sorsomon, hogy szívességből javítottam katonatársaim ruháit. Végül is népszerű lettem, és egy év elteltével már szavam is volt közöttük. Ekkor kaptam meg atyám elkallódott levelét arról, hogy kiszabadult és, hogy elhalt nagyatyám. Megsírattam az öreget, és az addig összegyűjtött zsoldomat elküldtem atyámnak, hogy egy kicsit enyhítsek nehézségein.

Félévente leveleztünk egymással, éreztem, hogy atyám már felnőtt férfinak tekint, ezért sok olyan dolgot is megtárgyalt velem, amelyet korábban maga döntött el.

A határjárás sok furcsaságot hozott az életembe. Megvadult medvék és farkasok kiirtását, szökevények felkutatását, embercsempészek lefogását és a környékbeli településen a rend fenntartását. Különösen fárasztóak voltak a Kronstadtban töltött hónapok, ahol a lázongó tömegeket kellett pusztá megjelenésünkkel féken tartani.

Félévente leveleztünk bennünket Marosvásárhelyre, itt ismerkedtem meg Lilivel, aki a számunkra fenntartott bordélyban fogadta a vendégeket. Ő volt az első nő, akivel együtt töltöttem az éjszakát, ő pedig azt mondta nekem, hogy ő is akkor halt először férfitól. Kapcsolatunk a kivezénylésekre korlátozódva, de rendszeressé vált.

1846-ban azonban Lili eltűnt a bordélyból. A tulajdonos átadott nekem egy levelet, amelyet addig őriztettem magamnál, mígnem meg nem házasodtam Hannámmal.

A levél így szólt:

„27 Februarius, 845 'Ádámnak

Nevedet nem írtam le, nehogy híre menjen annak, amit közlök veled. Két hete mentél el tőlem újra. Méhemben apró gyermekeddel kiváltott a bordélyból egy főhadnagy. Valami látomása folytán nőül vett tegnap, és én elhítettem, hogy szerelembe estem övele. Mivel meggyőződtem arról, hogy nemzőképes, ezért aztán lehetséges, hogy elhiszi majd, hogy a születendő gyermeked az övé. Csak arra kell vigyáznom, hogy tőle soha ne essek teherbe többé. Ne keress többé, soha nem találkoztunk, ezt jól jegyezd meg. Amúgy meg le is tagadnám, leveletem nem tudnád felhasználni ellenem, mert nem saját kezemmel írtam.

Lili (mától: Löventhalné)”

Elmondhatatlan szomorúság vett rajtam erőt. Gyermekemet sohasem láthatom, soha nem ölelhetem magamhoz. A nő, akit feslettsége ellenére szerettem, pénzhez és ranghoz házasodott. Búslakodásomnak az vetett véget, hogy megértettem, fiam vagy lányom olyan életet élhet, mint amiről én még mesélni sem tudnék neki. Számára a világ a születés jogán kitárul, lehetőségeinek se szeri, sem száma nem lesz. Imádkoztam az Úrhoz, hogy azért annyit tegyen meg, hogy a családunk jelét rajta hagyja gyermekemen még akkor is, ha őt soha nem láthatom.

Ami a katonáskodás lényegét érinti, igazi csatában nem vettünk részt. Porosan teltek a hetek és hónapok, izgalmat a szüntelen gyakorlatozás okozott csupán.

847- tavaszától időről időre kiküldtek minket, a zsidókat ellenőrizni Óradnára. Feltűnt nekem egy csendes és tartózkodó leány, akit Hannának hívtak. Úgy intéztem, hogy minél többet tudjak járőrözni a havasokban, és egyre csak a vele való találkozásra gondoltam. Lilire már csak emlékként gondoltam, egyedül az ismeretlen gyermekem elvesztését nem tudtam feldolgozni. Miután sokszori látogatásom után némileg összeemelegedtem a Klein család valamennyi tagjával, elárultam nekik, hogy én is zsidó volnék, és szeretném a lányuk kezét megkérni.

Az atya ugyan szeretett engem, de azt mondta, hogy leányának jobb sorsot szánt, mintsem azt, hogy katonafeleség legyen, aki az urát alig láthatja, ellenben állandóan rémüldözhet, hogy mi történik a férjével. Mivel igaza volt, nem erőltettem a dolgot, de azért csak odajárogattam hozzájuk.

848 nyarán kezdett feszültté válni a helyzet a Forradalom miatt. Mivel látható volt, hogy az időközben Román Határőr Gyalogezredre átkeresztelt seregünk vezetése hűséges marad a császári házhoz, tudtam, hogy előbb utóbb össze kell majd csapnunk a magyarokkal, és ez nagy félelemmel töltött el, már csak Hanna miatt is.

848. október közepén elszabadult a pokol. Urban alezredes kivezényelt minket a környékbe, és velünk uszítottatta a vidéket. Fel kellett dúlnunk nemesi lakokat, el kellett űznünk a falvak lakosságát. Október 29-én szóban azt a parancsot kaptuk, hogy az Óradnán élő zsidókat kergessük el és ha ellenállnak, öljük meg őket. Rémulten

indultam meg gyalogostársaimmal, akik között bizony bőven akadt vérszomjas ember, és tudtam, hogy ettől kezdve nem játék az, hogy mit teszek és mit hagyok tenni magammal. Szükséget színelve félreálltam, majd egy teherhordó lovat a terheitől megszabadítottam és előrelövegoltam csapatom előtt. Lobogó fehér köpenyemben, és fekete sisakomban jól látható voltam, a radnaiak tudták valami baj közeleg. Nyomban Hannáékhoz vágtattam, és kiáltozva zavartam őket ki az erdőbe a többi zsidóval, hogy valahogy bújjanak el a veszély elől. Ezután kerülő úton visszalövegoltam a csapathoz, megvágtam kezemet és lábaimat, mintha sérülést szenvedtem volna és jelentkeztem a parancsnoknál. Azt hazudtam, hogy szükségem végezve egy vadkan támadt meg, és az erdőbe űzött. Végül is aznap sok környékbeli zsidót megöltek a társaim, de Hannáéknak nem esett bántódásuk.

Soha nem látott harcok vették kezdetüket. 848 októberében Sárpatokon és Vajdaszentivánon, majd novemberben Szászregen, Dés, Szamosújvár és Szamosfalva mellett, decemberben pedig Csucsán, Szurdukon, Kazolnán, újra Désen majd Bácscon vettem részt harcokban, a császár oldalán. Hasonlóan telt el a 849-es év. Beszterce, Szeben, Sóvár, Szászváros, Marozsény, Borgó, Tömös mellett harcoltam. Gyűlöltem a háborúskodást, különösen azért, mert egy igaz ügy ellen kellett harcolnom, azok ellen, akik így vagy úgy, de befogadták a családomat az országukba.

Azt terveztem, hogy amint lehet, valahogy megszökök, és átállok a magyar hazafiak oldalára, mint ahogyan azt sokan tették hittestvéreim közül. Erre azonban már nem maradt idő, a Forradalom elbukott, a hadseregünk pedig győzött...

849 augusztusában sebesülten kimenőt és leszerelésre ígéretet kaptam. Óradnán újra megkértem Hanna kezét, és most szerencsével is jártam, mert augusztus 20-án megtartottuk az esküvőt.

Mivel Hanna várandós lett, 849 decemberében engedélyt kaptam, hogy magammal vigyem Igarra, azzal, hogy legkésőbb 850. március elsején újra hadrendbe állok. Február közepén érkeztünk haza. Ma is könnyeket csal a szemembe, ahogy újra látom atyámat tárt karokkal, lobogó ősz hajával rohanni felénk a havas mezőn. Február 21-én megszületett Dávid fiam, akit elsőszülöttemként mutattam be mindenkinek. Soha senkinek nem tettem említést az ismeretlen elsőszülöttemről.

Siettem, ahogy tudtam Naszódra ezután, és március 1-én meg is érkeztem. Az ezt követő év nagyon lassan telt el. Mivel a katonai helyzet stabilizálódott 851. október elején ismét haza tudtam menni, és keblemre öleltem a már totyogó fiacskámat, feleségemet és atyámat.

December elején értem vissza a hadtesthez, ami Besztercén állomásozott. Itt értesültem levélben arról, hogy otthonlétem alatt Hanna ismét teherbe esett. Mivel a 848. októberi radnai zsidómentéssel kapcsolatban vizsgálat indult ellenem, minden erőfeszitésem ellenére sem kaptam engedélyt az új eltávozásra, ezért Besztercén imádkozva töltöttem azokat a napokat, amikor gyermekem megszületik Igaron. Sajnos mire megkaptam a távozási papírjaimat, és szeptemberben Igarra értem, megtudtam, hogy Bernát fiam egy hónapos korában meghalt. Atyám elmondta, hogy feleségem a zsidó nevetem diktálta be a születéskor, így lettem én Áron, a kis Bernát apja. Azt is tudtam persze, hogy máshol pedig Ádámként írtak be, de mivel nem volt módomban utánajárni, minden maradt úgy, ahogyan volt. Végül is tudtam, hogy Hanna az Áron nevet kedveli jobban, meg sem lepődtem ezen.

Mivel láttam, hogy atyám egyre többet szenved a tüdejével, megkértem a rokonokat, hogy nagyobb figyelemmel legyenek vele, mert nagyon tartottam attól, hogy nem éri meg a következő hazatértemet.

853 tavaszán tárgyalás tárgyalást követett, és végül is úgymond vitézségem figyelembevételével és a bizonyítékok fogyatékosága okán a parancsmegtagadás, szolgálati hely elhagyása, önkényes beavatkozás és hazaárulás vádját elejtették velem szemben. Csak ekkor tudatosult bennem, hogy micsoda veszélyben forgott az életem. Egyetlen hátránya volt az ügynek, nem kaptam meg a magas kitüntetést, amelyre felterjesztettek korábban.

853. július végére értem újra haza, mivel atyám leveléből értesültem arról, hogy Hanna újra várandós lett. Augusztus 28-án megszületett Márton fiam.

Az otthon maradottaktól tudtam meg, hogy Hanna a katonaéveim alatt egy másik férfival is összefeküdt. Mikor kérdőre vontam, elmondta, hogy halálhíremet hirdették, és nem bírta magát megtartóztatni, a nagy nyomorúságban ezt az egy apró boldogságot engedte meg magának. Közöltem vele, hogy el fogok válni tőle, de azt megengedem, hogy a házamban éljen, ameddig csak akar, hiszen fiamat kell nevelnie. Hannát és fiaimat atyámra bízva visszamentem a seregbe.

854 januárjában leszerelésem okán elvezényeltek Miskolcra, ahol február 4-én véglegesen szabadságotlak. Február elején értem Igarra, elmondtam atyámnak, hogy kezdeményeztem a válást Hannától, és így én leszek az első a családból, akit elválasztanak a nejétől. Atyámat nem avattam be a válás okaiba...

1854. április 16-án választottak el Hannától, és ettől kezdve fiaimmal és atyámmal négyen éltünk egy fedél alatt. Hanna egy melléképületben lakott.

Mivel a férfiembernek nem jó asszony nélkül, úgy határoztam, hogy újra házasodok. Hanna közben hozzáment az egyik Schwarz fiúhoz, úgyhogy ezután tévedésből Schwarz Hannaként jelent meg a papírokon. 854. október 15-én elvettem feleségül Braun Júliát, akit gyermekkorom óta ismertem, és akit mindig is szemrevaló teremtésnek tartottam.

855. június 25-én megszületett kislányom, Fanni. Decemberében atyámat elküldtem nővéremékhez Szemerére, mivel én ekkor házalásból éltem, és nem tudtam segíteni az ápolásban.

...

Atyám egy hónapja tüdőgyulladást kapott, mert lázrohamában jeges vizet ivott Szemerén a kútból. Négy napja érkeztem fiaimmal, atyámat még életben találtam, de már nem ismert meg minket. Aztán meghalt.

A napló. Csak azt ne találtam volna meg!

A hat éves Dávid megrángatta Ádám szakállát. Harmincöt éves apja felébredt, és magához ölelte fiát, majd megmosakodott, és amikor senki nem látta, a naplót a tűzbe vetette, mert nem akart Kiválasztott lenni.

De a roskadóban levő ne nyujtsa-é ki kezét?
Avagy ha veszendőben van,
ne kiáltson-é segítségért?*

*Jób 30,24

*Feléd terjesztgetem kezeimet;
lelkem, mint szomjú föld, úgy eped utánad.
Szela.**

*Zsolt 143,6

1856-1876

*S látja, hogy jó a nyugalom és hogy a föld mily kies:
teher alá hajtja hátát, s robotoló szolgálóvá lesz.**

*1Móz 49,15

1856 és 1859 között Ádámnak nem született gyermeke, küszködve éltek.

1859. december 17-én megszületett Ádám fia, Jakab. Mivel ebben az időben két helyen is anyakönyvezték a helybeli zsidóságot, két külön könyvben jegyezték fel ezt a születést is. Abba a könyvbe, ahová Dávidot, Bernátot és Mártont jegyezték be, az apa nevét Áronnak jegyezték be, abba a könyvbe, ahová viszont Ádám mondta be a születést, Ádámnak jegyezték fel az apát.

Ádám már négy gyermeket tartott el ezekben az években. Mivel lehetősége volt rá, szabóként dolgozott Tiszaigaron, de Tizzaszalókon, Tiszaabadon, Tiszaburán, Jászkiséren, Poroszlón, Egerszalókon, Egerlövön és Mezőkövesden is fel-felűnt rövidebb-hosszabb időre.

A sok munka mellett nem feledkezett meg hitéről, de szemléletében mindig nyitott maradt.

1861 nyarán Ádám Füreden a vásárban próbált néhány posztókabátot eladni, amikor látta, hogy néhány kereskedő a soron hogyan próbálja megteveszteni az igencsak szegényesen öltözött, ámde láthatóan pénzzel bíró zsidókat. Odament hozzájuk és erélyesen elzavarta a kufárokat, akik ugyan kerekket oldottak, de jól megfenyegették Ádámot, hogy tönkreteszik. Ádám elmondta Efremnek (akit kimenekített a többiek markából), hogy nagyon vigyázzon a pénzére, mert bizony előfordulnak csalások errefelé. Efrem nagyon megköszönte a segítséget és bemutatta családjának Ádámot, mint jötevőjét. Vele volt felesége Bajle, és Fanni lányuk, aki akkoriban töltötte be tizenötödik évét, és menyegzőjére kerestek megfelelő ruhát. Efrem bizalmasan elmondta Ádámnak, hogy a vőlegény nagyon jómódú, ezért amikor a lánya nem látta, elfogadta tőle azt a pénzt, amit a lány felruházására szánt. Sötétedett, Ádámnak haza kellett mennie, és mivel megbeszélték, hogy Efrem segít neki Palkonyán és a környékben eladni az áruit, gondolta, hogy lesz még foganatja a találkozásuknak.

Ádám hamarosan elfelejtette a találkozást.

1862. február 9-én Ádámnak megszületett Móric nevű fia, akinek egy távoli nagybácsi iránti tiszteletéből adta a nevet.

Ebben az évben a vásáron Ádámot megkereste Efrem és elmondta, hogy micsoda szomorú véget ért a lánya tervezett házassága. Az ifjú férj az es-

külvő előtt néhány héttel lemondta az eljegyzést, és szégyenben hagyta a lányát. Ádám átadott neki egy köteg posztót, elszámoltak, majd megígérte Efremnek, hogy amint ideje engedi, elmegy feléjük kereskedni. Ebben az időszakban sokat taníttatta unokaöccsét, a tizennyolc éves Bernátot, kinek Ignác nevű atyja sokat volt távol Pesten, és fiát Ádám bácsira bízta. Később (Ignác korai halála miatt) Ádám lesz az, aki Bernát házasságát megszervezi majd Goldmann Rozival, majd ennek halála után pedig a gazdag Rubinstein Katalinnal.

1864. február 18-án megszületett Ádám Lázár nevű fia, akit még Lajosnak és Lászlónak is anyakönyveztek a különböző rabbik. Ez azért fordulhatott elő, mert azon a vidéken, ahol Ádám élt a családjával, nem voltak pontosan szabályozva az anyakönyvi kerületek, így a rabbik a működési területükhöz közeli területről érkező bejelentéseket mind anyakönyvezték: ki így, ki úgy.

Ádámnak be kellett látnia, a kereskedéshez nem ért, ezért végleg abahagyta, és folytatta korábbi munkáját: megbecsült szabóvá vált a környéken. Efrem hiába hívta, hogy kereskedjenek együtt, nem hagyta ott feleségét a sok gyermekkel és csak a legkritkább esetben járt el házalni. Mivel Efrem így elvesztette egyetlen igazi beszállítóját, kénytelen volt visszatérni a csekélyebb jövedelmet hozó, de kevésbé igényes edénykereskedéshez. Nem is jelentkezett többé, és elfelejtette rendezni utolsó tartozásait.

1865-ben tavasszal a Tisza kiöntött, elmosta a földeket. A parasztok nem tudtak fizetni, ezért a család még inkább elszegényedett. Mivel a helyzet 1866-ra sem változott, meghozta nehéz döntését: kiviszi családját Amerikába, mert látható, hogy ez az ország nem az az ország, ahol ők boldogulni fognak. Hosszas tanakodás és vita után úgy határoztak, hogy Ádám előre megy, és majd, amikor megteremtette a feltételeket, kiviszi családját. Nagy sírás közepette indult útnak. 1866 tavaszán Buda, Fehérvár, Veszprém, Tapolca és Kanizsa vonalat járta be. A nyáron átment Varasdon, elkerülte Zágrábot majd Krajna határán átverekedte magát az apró falvakon és szeptember 19-re Fiumébe érkezett.

1867 októbere és 1868 novembere között az ottani kikötőben rakodómunkásként dolgozott, hogy megkereshesse azt a pénzt, amelynek lefizetése mellett őt elhajózzák Amerikába.

A Hamburg nevű hajóval 1868. december 1-én indult útnak, majd 1869. január 1-én Ellis Island-en ért partot. Tengeribetegségtől gyötörve, nyelvtudás és pénz nélkül, de mégis csak megérkezett! Néhány másik emberrel az úton megbeszélték, hogy összetartanak. A szigetet elhagyva a közeli településeken kóboroltak munkát keresve, de senki nem látta őket szívesen, és a zsidók is elkergették az új bevándorlókat, hiszen veszélyeztették az ő megélhetésüket is. Nagyon elkeseredett, a szemétből evett, és gyümölcsöt lopott, hogy életben maradhasson.

*Kezeid formáltak engem és készítenek engem egészen köröskörül,
és mégis megrontasz engem?!**

** Jób 10.8*

*Emlékezzél, kérlek, hogy mint valami agyagedényt, úgy készítettél engem,
és ismét porrá tennél engem?**

* Jób 10.9

*Miért is hoztál ki engem anyámnak méhéből?
Vajha meghaltam volna, és szem nem látott volna engem!**

* Jób 10.18

Philadelphiában tehetetlenségében egy bálnavadász-hajóra szerződött, ahol mindeneként és persze szabóként dolgozott. A hajót New Scotland-nek hívták. Ettől a nyártól kezdve 1870 őszeig szinte megállás nélkül a tengeren élt. Északon Charlotetown, délen Jacksonville volt a két végállomás. Baltimore-t szerette legjobban, mert ott a kikötőben talált egy kóser étkezdét, és így ritkán Istennek tetsző ételeket is fogyaszthatott.

1870 decemberében egyik alkalommal a hajó irányt tévesztett és egészen a Bermuda szigetekig sodródott. Ezekben a hetekben Ádám látott néhány elhagyatott hajót, amelyeken semmiféle sérülés nem látszódott, de gazdátlanul hanykolódtak a vízen.

Mivel semmi pénzt nem tudott félretenni, és állampolgárságot sem kaphatott (a hajón törvénytelenül foglalkoztatták), elhatározta, hogy hazamegy a rég nem látott családjához. Keserűen állapította meg, hogy ennyi erővel akár Vértesre is elmehetett volna kincset keresni, mert a semmi Amerikában sem több a semminél.

Négyéves amerikai útjának annyi értelme volt, hogy megértette, hogy gyermekeit tanulásra kell ösztönözni. Lemondta hároméves szerződését, amit egy Mary Celeste nevű hajóra kötött a bermudai utat követően, és 1871 júniusában a Bordeaux nevű hajóval visszaindult Magyarországra. Decemberben ért Fiuméba, innen gyalog érkezett meg 1872. január 5-én Tiszaigarra. A család boldogan ölelte keblére a visszatért atyát, aki nem szűnt meg történeteit mesélni. Ádám most sajnálta először, hogy az elmúlt hat évben nem volt felesége mellett, aki így nem tudott neki újabb és újabb gyermekeket szülni. Különösen elsőszülött fia, Dávid volt boldog, hiszen atyja így részt vehetett január 10-én Mezőkövesden tartott esküvőjén. Ádám az utazása tapasztalatait a maga és a családja életére nézve (a többiek csodálkozására és értetlenségére) így foglalta össze:

*Mert az Úrnak, te Istenednek szent népe vagy te;
téged választott az Úr, a te Istened, hogy saját népe légy néki,
minden nép közül e föld színén.
Nem azért szeretett titeket az Úr,
sem nem azért választott titeket,
hogy minden népnél többen volnátok;
mert ti minden népnél kevesebben vagytok;*

*Hanem mivel szeretett titeket az Úr,
és hogy megtartsa az esküt, a melylyel megesküdt volt a ti atyáitoknak;
azért hozott ki titeket az Úr hatalmas kézzel,
és szabadított meg téged a szolgaságnak házából,
az egyiptombeli Faraó királynak kezéből.**

* 5Móz 7.6-8

1872 nyarán Ádám látta, hogy valami gond gyötri Júliát. Júlia elmondta, hogy az utóbbi időben furcsa rosszulletek környékeznek. Következő tavaszon a tünetek súlyosbodtak, és Ádám Miskolcra vitette feleségét, hogy az ottani orvosok vizsgálják meg tüzetesen. A vizsgálat után a gondterhelt orvos közölte Ádámmal, hogy feleségének egy-két éve lehet hátra, mert olyan súlyos betegségben szenved, amelyet nem tudnak gyógyítani.

Ádám ezt követően mindent megadott Júliának. Dolgozott, házimunkát végzett, vigyázott a gyermekekre és ápolta feleségét, aki a gondos ápolás ellenére 1875. január 18-án meghalt. Ádám Fegyverneken temette el a hitvesét...

*És meghala Sára Kirját-Arbában
azaz Hebronban a Kanaán földén,
és beméne Ábrahám,
hogy gyászolja Sárát és sirassa őt.**

* 1Móz 23.2

Őt gyermekével magára maradva, Dávid fia segítségével próbálta a családot egyben tartani. Mivel ez nem sikerült, próbálta behajtani minden kintlévőségét, hogy valahogy rendbe tegye az életét. Ekkor jutott eszébe Efrem, aki még sok évvel ezelőtt tartozásban maradt egy bizonyos összeggel. Úgy gondolta, hogy elmegy Palkonyára.

1875 októberében érkezett Ádám Kohn Efraimhoz Tiszapalkonyára. Efraim boldogan ölelte magához a rég nem látott ismerősét. Beszélgetni kezdtek, és Efraim maga hozakodott elő a tartozás dolgával. Mivel akkoriban volt egy kevés pénze, ebből kifizette Ádámot, még kamatot is adott rá. Ádám ott maradt éjszakára és tovább beszélgettek. Kiderült, egyazon évben születtek mindketten, és találtak is néhány ismerőst, akik félúton laktak Palkonya és Igar között. Efraim elmesélte, hogy a hivatalos iratokban Kun néven kerül be mindig, hiába tiltakozik. Ádám erre elmesélte, hogy az ő gyermekeit pedig milyen változatos neveken jegyezték be a rabbik az anyakönyvekbe. Végül megállapodtak abban, hogy ennek semmi jelentősége nincsen, úgysem érdekel ez senkit, és a későbbiekben sem fog senkit érdekelni.

Este érkezett haza Fanni, abban az időben sokat cselédkedett, mivel árva kisleányt el kellett valamiből tartania. Fanni elmesélte Ádámnak, hogy miután a gazdag vőlegénye lemondta a jegyességet, udvarolni kezdett neki egy Fried Pál

nevű zsidó fiú Vilmányból, aki harmad-unokatestvére volt neki. A fiú oly sokáig kedveskedett, hogy Fanni végül elfogadta az ajánlatot, és Palkonyán, 1864. november 15-én megházasodtak. A házasságuk nem tartott sokáig, mert Pál egy fél év múlva, 1865. április 8-án tüdőbetegségben meghalt, Mezőcsáton temették el. A tragédiát súlyosbította az, hogy Páltól azon a héten, amikor az hirtelen meghalt, gyermeket fogant, és a kisfiú (akinek halott férje után a Pál nevet adta) 1866. január 1-én meg is született. Ezt a kilenc éves kisfiút tartja el özvegyen cselédekésből, mert atyjának már nincs olyan jövedelme, amivel segíteni tudná.

Ádám szíve hevesebben kezdett dobogni, mivel látta, hogy e gyönyörű nő vigasztalásra vár. Kérdezte is Efremet, hogy lehet az, hogy Fanni itthon van velük, de az csak annyit mondott, hogy özvegy lánya nem fogadta el egyik kérének sem az ajánlatát. Ádám aznap éjjel kigondolt valamit. Elhatározta, hogy lemond a Vértesre való zarándoklatáról azért, hogy szerencsét próbáljon Fannival, hátha hozzá menne nőül.

1875. december 26-án, mindössze egy hónap alatt sikerült Ádámnak meghódítania Fanni szívét. Mivel a rabbinak sürgős teendői támadtak, így 1876. január 2-án tartották meg az esküvőt Tiszapalkonyán.

Az elfoglalt rabbi elfelejtette beírni ezt a házasságot az anyakönyvbe.

*És a miképen gondom volt arra, hogy kigyomláljam és elrontsam,
letörjem és pusztítsam és veszedelembé sodorjam őket,
azonképen vigyázok arra,
hogy megépítsem és beplántáljam őket,
azt mondja az Úr!**

*Jer 31,28

1876-1891

*Vénségemig és megőszülésemig se hagyj el engem, oh Isten,
hogy hirdessem a te karodat e nemzetségnek,
és minden következőnek a te nagy tetteidet.**

*Zsolt 71,18

Waldmann Ádám és Kohn Fanni Mezőkövesden telepedett le. A kicsi Fried Pál a sok Waldmann között nevelkedett tovább.

1876. júniusában Ádám Márton nevű fia nőül vette Jászkiséren Klein Júliát. Ebben az időben Ádám már nagyapa volt, Dávid révén két unokája is látogatta. Ugyanebben az évben december 22-én Mezőkövesden megszületett József, Ádám és Fanni első közös gyermeke.

Ádám és Fanni a közöttük lévő több mint huszonkét év ellenére megértették egymást, ebben talán szerepet játszott az is, hogy Ádám erős szerve-

zettel bírt, és tartotta a lépést a nála jóval fiatalabbakkal. Továbbra is szabóként kereste kenyerét, és ha megszorult, házalni kezdett.

Mezőkövesden, két év múlva november 12-én megszületett Farkas nevű fiúk, aki nevét a szeptemberben Miskolcon nyolcvankilenc éves korában meghalt Wolf bácsi után kapta. Két év elteltével január 7-én látta meg a napvilágot Gábor. Ez a fiú Fanni nagyapjáról, Klein Gáborról kapta a nevét, aki Hidasnémetiben volt kocsmáros vagy ötven évvel azelőtt. Ádám boldogsága teljes volt, soha nem gondolta volna, hogy hatvanévesen még gyermeket fog nemzeni. Fanni ekkor már harmincöt éves volt, de a szülés egyáltalán nem viselte meg. A gyermekáldás nem szűnt meg, mert a következő év július 6-án megszületett Károly nevű fiuk, aki azonban Szihalmon két hetes korában meghalt.

Ádám nagyobb fia, Jakab ez év november 24-én Karcagon nőül vette Spitzer Fánit, és ott telepedett le.

Ádám és Fanni továbbra sem szűntek meg gyarapítani a népes családot: 1883. augusztus 10-én született nekik Simon Pál nevű kisfiuk. Mivel Ádám a népes családját nem tudta eltartani Mezőkövesden, és Wolf bácsi miskolci rokonsága már régóta bízta, hogy jöjjön és vegye át a szabóságot, két év múlva a családjával együtt megindult Miskolcra. Ónod határában Fanninak elfolyt a magzatvíze, s 1885. augusztus 4-én megszületett Mária a Goldmann család házában, ahová befogadták a szülő nőt az ott lakók. Mivel a szülést bejelenteni a Goldmann családból mentek, a rabbi tévedésből és félrehallásból Goldmann Ábrahám és Kohn Fanni lányaként anyakönyvezte Máriát, akinek ebből később még sok problémája adódott.

A szülés után Ádám családjával (és az időközben hozzájuk csatlakozó idősebb fia, Dávid családjával) Miskolcon a Szentpéteri kapunál telepedett le.

Néhány hónapos nyugalom után újabb családi események következtek: 1886. november 17-én Ádám fia, a cipész Móric nőül vette Jászkiséren Klein Klárát. Ez a Móric egy év múlva szeptember 8-án Tizzasúlyön meghalt hagymázban, egy lázzal járó betegségben. Fia, Gyula, a halála után született meg félig árván. Mintha ez nem lett volna elég a sorstól, két hónap múlva november 15-én Miskolcon heveny agygerinclobban váratlanul meghalt Fanni elsőszülötte, mindenki Palikája, aki péksegédként dolgozott Palkonyán. A Waldmannok megsiratták a nőtlenül és gyermektelenül elhalt Fried Palikát.

Ádám és Fanni szíve újra egy év múlva melegedett fel, amikor Miskolcon, 1888. július 22-én megszületett Ignác nevű gyermekük. Az öröm nem sokáig tartott, mert a kisfiú október elején súlyosan belázasodott és már nem lehetett rajta segíteni, két hét alatt meghalt.

1888. augusztus 21-én Ádám Lázár nevű fia nőül vette Tiszaburán Braun Cecíliát. Az esküvőn Ádámot a fiai megeskették, hogy több gyereket nem hoz a családba, hiszen majdnem hetven éves, s nem lesz, aki felnevelje őket. Ádám legyintve tett ígéretet erre.

A sors váratlanul megtörte Ádám fogadalmát, mert Miskolcon, 1891. szeptember 16-án megszületett Ádám és Fanni utolsó gyermeke, a kicsi Móric, aki a Mojse héber nevet is megkapta, ugyanúgy, mint a korábban elhalt bátyja.

Ádám hetven, Fanni negyvenöt éves volt ekkor. Ádám első fia Dávid fejcsóválva vette kezébe a nála negyvenegy évvel fiatalabb öccsét, de szelíd csókkal illette homlokát.

Ádám nem bánta, hogy ahogyan apja és nagyapja sem, ő sem jutott el Vértésre. Csak azt nem tudta, hogy kit fog kiválasztani maga helyett a feladatra. A jelet egyik fián sem látta.

*Születésem óta a te gondod voltam;
anyám méhétől fogva te voltál Istenem.**

*Zsolt 22,11

*Adj jelt nékem javamra,
hogy lássák az én gyűlölőim és szégyenüljenek meg,
a mikor te Uram megsegítesz és megvigasztalsz engem.**

*Zsolt 86,17

1892. április 17.

*A gazdag és szegény összetalálkoznak, mindkettőt pedig az Úr szerzi.**

*Péld 22,2

1892. április 17-én Ádámnak Kassára kellett mennie egy gyermektelenül elhunyt unokatestvére, Izidor hagyatékával kapcsolatban.

Az ügyet képviselő ügyvédi iroda választása azért esett Ádámra, mert az elhunyt levelezéséből kiderült, hogy Ádámmal együtt ment ki Amerikába, és Ádámmal tartotta levélben a kapcsolatot. Izidor Amerikában halt meg, és az elmúlt húszegynéhány évben hazai viszonyokhoz képest szép vagyont gyűjtött össze, amelyet itt most az unokatestvérek között kellett felosztani.

Az ügyvédi iroda pazar berendezését látva, Ádám nem mert helyet foglalni a váróban, pedig a legszebb ruháját vette fel az alkalomra. Készségesen fogadták és vagy egy órán keresztül rajzolgattak fel egy ágas-bogas családfát, amely adatait Ádám adta meg. Negyvenhárom, felnőtt kort megélt unokatestvért sorolt fel, akik közül tizenöten már korábban elhaltak, és vagy harminc gyermekük élt a környező megyékben.

Az eljáró ügyvéd öt perces szünetet tartott, és Ádám kivonult az előtérbe várakozni és felfrissíteni magát. A falakon szigorú tekintetű ügyvéd és bíró urak képei néztek le rá. Egyszer csak merő véletlenségből összeütközött egy középkorú ügyvéddel, aki az aktákat kiejtette a kezéből. Miközben segí-

tett összeszedni az iratokat, döbbenten vette észre a vörös foltot az ismeretlen ügyvéd inggallérja mögül kikandikálni. Micsoda véletlen, gondolta magában, aztán elnézést kért és felsegítette az urat, aki köszönés nélkül egy másik irodába távozott, az ajtót behúзва maga mögött.

Ádámot visszahívták az Izidor hagyatékával kapcsolatos tárgyalásra, vallomását aláíratatták vele, költségeit kifizették, majd elengedték. Kifele ment Ádám szórakozottan olvasgatta az ügyvédek neveit az ajtókon: Molnár, Stern, Kogutowitz, Löventhal, Endreffy és Kalmár.

A portánál Ádámba nyilallt egy gondolat. Megkérdezte a portást, hogy mely ügyvédek dolgoznak itt ebben a közösségben. A portás hibátlanul elmondta az emeleten olvasott névsort. Ádám óvatosan megkérdezte, hogy melyikük az az ügyvéd úr, akinek piros folt van a nyakán. A portás az efféle bizalmaskodást láthatóan nem szerette, ezért finoman kitessékelte Ádámot az utcára, majd utána szólt: „Löventhal Ádám ügyvéd úr az. Jobb lesz, ha a magafajta békén hagyja őt, mivel igencsak haragszik a fajtájára, a gyermekeit is ebben a szellemben neveli. Épp ott jön a nagyobbik fia, úgylátszóan takarodjék el az útból!”

Ádám megszédült és leesett a lépcső mellé. Kalapja lábai közé esett, szakállába rejtette arcát, alig mert felnézni a lépcsőn felfelé szaladó ifjúra és a karjaiba kapaszkodó, dúsan ékszerezett ifjú hölgyre, aki egy kis csecsemőt tartott másik kezében. A fiatalember hanyagul megállt Ádám előtt, lassú mozdulattal a zsebébe nyúlt, majd egy érmét dobott a földre billent kalapba.

*...És az egek kijelentik az ő igazságát, mert az Isten bíró.
Szela.**

**Zsolt 50.6*

1893-1896

*Gyógyíts meg engem Uram, hogy meggyógyuljak,
szabadíts meg engem, hogy megszabaduljak,
mert te vagy az én dicsekedésem!**

** Jer 17,14*

1893 tavaszán Móric sokat betegeskedett. Ádám igyekezett minél többet foglalkozni kicsiny gyermekével, de ebben sokat akadályozta őt a többi gyermeke és sok unokája. Nagyon szívéhez nőtt a kis Móric, mivel olyan nagyon akart élni, pedig az orvosok többször lemondtak róla. Gondjait növelte, hogy decemberben suhancok felgyújtották a kis szabóműhelyt. Mivel mindene odaveszett, és a szeme is el-elfáradt már néha, elhatározta, hogy többé nem dolgozik túvel és cérnával, helyette újra házalni kezd, mert kell a pénz a gyermekei iskoláztatására.

1894-1896 között nehéz idők jártak a családra. Míg ország az Ezeréves ünnepre készült, addig Ádám a létfenntartásért küzdött. Minden reggel hajnali

öt órakor kelt, hatkor a zsinagógát takarította, nyolckor ült le reggelizni családjával, majd kilenctől délután öt óráig a vasúton segédkezett rakodómunkásként. Csodájára is jártak a munkások, és minduntalan emlegették, hogy 821-ben született. Ő volt mindenki Ádi bácsija, aki erővel úgy bírta magát, mintha ötvenéves lett volna, pedig hetven fölött járt már. Egy idő múlva segíteni kezdtek Ádámnak, kisebb súlyokat adtak neki és figyeltek arra, hogy ő legyen az első aki leül pihenni és az utolsó, aki föláll dolgozni. Ezt a fajta szeretet és összetartást nap mint nap emlegette Ádám a családjá körében. A baj akkor következett be, amikor rakodás közben Ádám elbotlott és eltörte a lábát. A vasút azonnal az utcára rakta, miután az állomás kórházában hevenyészve ellátták sebesülését.

Ádám tudta, hogy abba kell hagynia a munkát vagy belehal. Tudta azt is, hogy tartozik még fiainak a család történetével, de mivel egyik fiában sem érezte az elhivatottságot és erőt, illetve egyikükön sem volt rajta a jel, nem tudott dönteni, hogy kit és mikor avasson be a titokba. A titok ugyanis nem titok már, ha azt többen tudják. Félt attól, hogy a testvérek összemarakodnak, és különösen félt attól, hogy kis kedvence, Móric mindenképpen kimarad. Mostanában vette azt észre, hogy a kis Mórictól a többi testvér nem úgy szereti, ahogyan a egymást. Fanni szerint a nagyobb gyerekek nem tudják megbocsátani apjuknak, hogy megszegte ígéretét. Ádám szerint legfeljebb az lehetett a baj, hogy a többieknek mindig Móricket emlegette, akit -mivel kisebb náluk és beteges-, állandóan segíteniük kellett.

1896 év közepén hallotta, ahogy József és idősebb testvérei suttogni kezdtek, hogy kimennének Cionba, hogy telepesként próbáljanak szerencsét. A kicsi Móric ebből semmit nem vett észre, pedig már lassan behozta lemaradását a fejlődésben. Csupán apró termete miatt különbözött társaitól.

Ádám nem szólt bele a szervezkedésbe, de nagyon figyelt mindenre, ami körülötte történt. Vele élő gyermekei nem tudták, hogy katona volt, hogy ő is elment szerencsét próbálni Amerikába és hogy onnan üres kézzel jött haza. Azt sem tudták, hogy Ádám titokban eljárógatott olyan gyűlésekre, ahol Cion újrachódításának szükségességét hirdették a szónokok, és ahol Ádám oly népszerűtlen volt, mivel mindig a beilleszkedés és megbékélés szükségességét hangsúlyozta az elhangzottakkal szemben.

1896 végén elhatározta, hogy a kivándorolni vágyó gyermekeit fondorlással veszi rá, hogy maradjanak.

Csak az időt várta ki, amikor is egyszerre beszélhetett valamennyiükkel.

*Te azért ne félj, oh én szolgám Jákób, azt mondja az Úr, se ne rettegj Izráel;
mert ímhol vagyok én, a ki megszabadítlak téged a messze földről,
és a te magodat az ő fogságának földéből;
és visszatér Jákób és megnyugoszik,
és bátorságban lesz,
és nem lesz, a ki megháborítsa.**

*Jer 30,10

1897

*Hogy megtudja azokat a jövő nemzedék, a fiak, a kik születnek;
és felkeljenek és hirdessék azokat fiaiknak;**

**Zsolt 78,6*

1897 nyarán Waldmann Ádám ügyeit intézte a városházán, és a kezébe került egy az asztalon felejtett friss kiadású könyv, amely a századbeli engedélyezett névmagyarosítások gyűjteményét tartalmazta. Ádám elgondolkodott és megjegyezte magának, hogy míg lassacskán az ő generációja kihal, a fiatalabbak közül szinte senkit nem úgy hívnak, ahogyan az atyjuk született. Fiai egyre Cionba vágytak, Ádám terve kibontakozóban volt.

1897 év novemberében a makacs tüdőgyulladásától szenvedő Ádám üzent a gyermekeinek, hogy szeretné, ha ezt a Hanukkát vele ünnepelnék meg, mert úgy érzi, lassan megszakad élete fonala. Kérte tehát, hogy jöjjenek el hozzá Miskolcra.

Hannától megmaradt fiai közül Dávidnak és családjának nem kellett utaznia, hiszen vele szemben laktak valamennyien, a két éve elhunyt fia, Miksa családját azonban nem tudta értesíteni, mert valamennyien szétszéledtek, ezért azok nem is jöttek el.

Julianától megmaradt fiai közül Karcagra üzent Jakabnak, aki felkekedett és családjával együtt meg is érkezett időben. Ádám első, és még mindig gyászolt Móric fia özvegyét nem értesítette, mert tudta, hogy új házassága miatt úgysem jönne el Miskolcra, Lajos fia pedig örvendetes módon úgyszintén Miskolcon lakott népes családjával, ezért Ádám csak annyit tett, hogy átsétált hozzájuk és szóban invitálta meg őket.

Fannitól származó gyermekei: József, Farkas, Gábor, Pál és Móric (és persze Mária) vele laktak együtt Miskolcon, ezért tudtak az atyai szándékról. A hatalmas rokonságból csupán Jakabot, feleségét és két gyermekét kellett elhelyezni, ebben Dávid segítségét kérte és kapta meg.

Hanukka beköszöntekor Ádám és harmadik felesége, Fanni számba vette a sokaságot: Dávid és kis Fanni gyermekei közül jelen voltak: Júlia, Jakab, Izidor és a kicsi Ilona. Miksa részéről senki sem jelent meg. Jakab és Fáni részéről megjelent Izidor és az apró Júlia. Lajos és Cecil részéről ott volt minden kicsi: József, Júlia, Móric és Andorka. Ádám és Fanni gyermekeivel együtt összesen huszonnégyen ültek az asztalnál. A vacsora közben Ádám láthatóan és tőle szokatlanul zavart volt, érezhető volt, hogy nem csupán egy egyszerű Hanukka megülésére készül.

A vacsora után a belső szobába szólította a fiait. Miközben a férfiak átmentek a oda, a lányok, unokák és feleségek az asztal leszedésén fáradoztak.

A belső szobában Ádám megölelte nyolc fiát: a 47 éves Dávidot, a 36 éves Jakabot, a 33 éves Lajost, a 21 éves Józsefet, a 19 éves Farkast, a 16 éves Gábort, a 14 éves Pált (avagy Simont), és a 6 éves kicsi Móricot. A fiúk meg-

éreztek, hogy valami jelentős eseménynek lesznek tanúi, ezért nem húzódoztak ölelések előtt.

Ádám furcsa révületbe esett, tudta, eljött az idő. Most dől el az, hogy a családja szétszéled-e a nagyvilágban, vagy együtt maradnak. Félelme nem volt alaptalan, Dávidtól származó lányunokája és férje, Grósz Móric már kivándorolt Amerikába.

Elmondta, hogy amit tud, azt nagyapjától hallotta Tályán. Ádám tudta, hogy rosszul emlékezik az ott elhangzottakra, de úgy gondolta, hogy majdnem mindegy, hogy mit mesél, ha azzal összetartja a családot:

- Nagyapa nagyon gyenge volt a találkozáskor, hetvenkét évet meghaladta már a kora. Megragadta a kezemet, magához vont, hogy mielőtt meghalna, egy titkot adjon át nekem és az engem követőknek. Amit elmondott, azt Nagyapjától, Dávidtól hallotta, röviddel annak halála előtt még 790-ben. Történt pedig 686-ban, amikor a török Budavárát visszavette... Három év múlva 795-ben pedig megszületett József nevű fia, majd ennek fiaként születtem meg én, 1821-ben Miskolcon.

A gyerekek nem tudtak megszólalni. Ádám sem mondott már semmit, csupán azt kérte -és itt különösen József fiára gondolt, mert ő volt ebben a kérdésben nyughatatlan-, hogy ha magyarosítani kívánják a nevüket, akkor gondoljanak arra, hogy ez a családi név micsoda történetet rejt magában.

Ádám kiküldte fiait, csak a legidősebb és legfiatalabb fiát tartotta bent magánál. Első és utolsó szülöttének meghagyta, hogy azok mindig őrizzék meg az eredeti nevet, nehogy a feledés homályába vesszen az. A 47 éves Dávid és a 6 éves Móricka is megértően bólintott.

*Miképen hogy nem tudod, melyik a szélnek útja,
és miképen vannak a csontok a terhes asszony méhében;
azonképen nem tudod az Istennek dolgát,
a ki mindeneket cselekszik.**

*Préd 11,5

1897-1908

*Avagy nem kedves fiam-é nékem Efraim?
Avagy nem kényeztetett gyermek-é?
Hiszen valahányszor ellene szóltam, újra megemlékeztem ő róla,
azért az én belső részeim megindultak ő rajta,
bizony könyörülök rajta, azt mondja az Úr!**

*Jer 31,20

1897 őszén Móric boldogan ment iskolába apja kíséretében. Apró természetével megállt a hatalmas kapu előtt, felnézett és büszke apjának lassan kibetűzte, amit látott: „Miskolczi Erzsébet Izraelita Népiskola”.

Eljött ez a nap is, Ádám legutolsó gyermeke is iskolába járt. Az év gyorsan telt el, és 1898 nyarán Móricka bemutatta atyjának az első bizonyítványát, aki azt nagy boldogan szemlélte meg. Ádám megdicsérte kicsi fiát, és hálát adott a Teremtőnek, hogy még mindig ad neki annyi erőt, hogy fiát támogassa.

*Napjaim olyanok, mint a megnyúlt árnyék;
magam pedig, mint a fű, megszáradtam.
De te Uram örökké megmaradsz,
és a te emlékezeted nemzetségről nemzetségre áll.**

* Zsolt 102.12-13

1898 ősztől 1899 nyaráig Móricka képességei legjavát adva tanult. Mivel apja hetvennyolc, anyja ötvenhárom éves volt már, testvéreire próbált támaszkodni, de azok egyrészt olyan nagyok voltak, hogy nem értek rá vele foglalkozni, vagy ugyan még iskolába jártak, de továbbra sem tudtak felmelegedni Móricka iránt. A nehezen tanuló Móric végül is befejezte ezt az évet is. Másodikos bizonyítványában a következőket olvashatta Ádám:

Magaviselet	1
Szorgalom	3
Előmenetel	4

A testvérek közül elsőként, József Vértesre magyarosította a nevét 1898. november 14-én. Ádám szomorúságát csak a választott név nagyszerű választása enyhítette.

Móric 1899 szeptemberében megkezdte a harmadik polgári iskolát. Féléves zárást követően Ádám ismét beteg lett, Mórícnak nem volt anyagi segítsége, és mire összegyűjtötte a következő fél évre járó tandíjat, már késő volt, kimaradt az iskolából. Egy év múlva szeptemberben újra próbálkozott. Ádám naphosszat tanult fiával és ismét minden rendeződni látszott, 1901 nyarán a következő bizonyítványt hozta haza Móric:

Magaviselet	3
Szorgalom	3
Előmenetel	3

1901. május 28-án Vértesre magyarosította nevét Farkas, Gábor és Pál is. Ádám tudta, hogy nem tudja megállítani gyermekeit.

A nyolcvanéves Ádám a rokonoktól születésnapjára kapott pénzből beíratta Mórícot 1901 őszén a következő osztályba. A testvérek megint nem nézték jó szemmel azt, hogy atyjuk csak a kicsi Benjáminnal" (így csúfolták Mórícot) törődik.

1902-ben Jakob is Vértesre magyarosított, és az év nyarára Móric befejezte a polgári iskolát, boldogan dobta a konyhaasztalra a végzős bizonyítványt:

Magaviselet	2
Szorgalom	3
Előmenetel	3

Mivel Ádám azt szerette volna, hogy Móricból ügyvéd vagy más hasonló nagy tudású ember váljék, nem szakmát akart a kezébe adni, hanem érettségít, ezért ősszel beíratta a Miskolci Királyi Katolikus Gimnáziumba. Egy év múlva Móric a következő bizonyítványt hozta atyjának:

Vallástan	3
Magyar nyelv	3
Latin nyelv	3
Földrajz	3
Természetráajz	3
Mennyiségtan	3
Rajzoló mértan	3
Szépírás	4
Tornázás	3
Ének	3
Szabadkézi rajz	3
Magaviselet	2

Minden rendben valónak látszott. Móric a második gimnáziumba is beiratkozott, de 1904 tavaszán sajnos elfogyott a család pénze, és hasonlóan sok szegény osztálytársához, kimaradt az évből. Tudta, hogy atyja sem örökéletű, előbb vagy utóbb neki is pénzt kell keresnie.

Szomorú bar micvót ültek szeptember 16-án a családban. Móric olyannyira le volt törve, hogy testvéreinek megesett rajta a szívük és ígéretet tettek arra, ha Móric besegít az otthoni teendőket és ezzel egy kicsit mentesíti öreg atyjukat, befizetik neki a következő év tandíját abba az iskolába, amelyet kiválaszt magának.

Ádám, aki ekkor már nyolcvannégy éves volt, azt tanácsolta Móricnak, hogy hagyjon fel most a gimnáziummal, tanuljon inkább szakmát, mert nemsokára már semmilyen segítsége nem lesz, és fenn kell tartania magát. Így történt, hogy Móricot a testvérei 1905 őszén a Miskolci Kereskedő-Tanonc Iskolába írtatták be. Az első év végén, a záróvizsgák előtt Ádám és Fanni egyszerre lett beteg, és Móricnak nem maradt kellő ideje arra, hogy a vizsgákra felkészüljön. Mivel igencsak büszke és makacs természetű volt, azt mondta atyjának, hogy nem akar szégyenben maradni, nem akar egyik tárgyból sem bukni, ezért majd a következő évben befejezi az iskoláit, addig pedig elhelyezkedik valahol segédnek: így nem ment el a vizsgákra.

1906 nyarán Móric pénzt kért a testvéreitől, hogy újra beiratkozhasson az iskolába. A testvérek, akik maguk is küzdöttek a fennmaradásukért úgy döntöttek, hogy mivel Móric már három évet elmulasztott az iskolákból, olyan sokáig tartana az ő oktatása, hogy azt nem tudják megfizetni. Mivel Ádám sem tudott fiaira hatni, ezért Móriccal és Fannival Tiszaabádra költözött októberben. Itt éltek hármásban, míg a többi testvér Miskolcon és más városokban próbálta építeni saját életét.

1908-ban meghalt Ádám fia, Lajos, súlyos betegségben. Gyermekei februárban Vértesre magyarosították nevüket. Ádám már nem lepődött meg.

Ádám (mivel élete végét érezte), ősszel meghagyta Móricnak, hogy testvéreitől, ha lehet, soha ne kérjen semmit, mert azok atyjuk vétke miatt haragszanak rá, és ezt nem tudta kinevelni belőlük. Kérte, hogy amint lehet, házasodjék meg és tartsa meg a család nevét úgy, ahogyan azt Dávid is megtette. Kérte, hogy tartson ki, soha ne adja fel és ha tud, legyen egy kicsit boldogabb ember, mert az utóbbi időben nagyon átengedte magát a csüggedésnek. Kérte, hogy vegye maga mellé öreg édesanyját, soha ne engedje el annak a kezét. Tűt és cérnát kért, és kiküldött mindenkit a szobából.

Haldokló bízta az itt maradót, mint az oly sokszor megtörtént már a történelemben.

1908. november 29-én meghalt Waldmann Ádám. Móric jelentette be a halálesetet az elöljáróságon.

Tiszaabádon temették el, ma is ott nyugszik. Kabátjába varrva vele temették el élete utolsó hetében írt visszaemlékezéseit. Sok kérdés maradt így megválaszolatlanul megválaszolva. Senki nem tudta, hogy Ádám volt az egyik Kiválasztott. Ő sem tudta, mert elfeledte.

*Életet kért tőled:
adtál neki hosszú időt,
örökkévalót és végtelent.**

**Zsolt 21,5*

